

УДК 811.161.2'367.332.2

Н. Л. ВІТРУК

м. Чернівці

n.l.vitruk@gmail.com

ВІДМІННІ ОЗНАКИ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА АПЕЛЯЦІЇ

У статті розглянуто низку відмінностей між підметовими типами односкладних іменних речень – реченнями репрезентації та апеляції. При порівнянні формально-синтаксичних і функційно-семантичних особливостей обох різновидів з'ясовано, що це неоднакові типи речень, хоча формально є дуже подібними. По-перше, речення мають різне функційне призначення; по-друге, неоднаковим є принцип розміщення структурних компонентів; по-третє, кожному типу характерне відповідне семантичне наповнення та інтонаційне оформлення; по-четверте, по-різному виражені ті ж граматичні категорії.

Ключові слова: мовні сфери, односкладні іменні речення, підметові грами, односкладні речення репрезентації, односкладні речення апеляції.

Утворення, функціонування й частота вживання синтаксичних одиниць мовлення залежить насамперед від комунікативних потреб мовця, а також від специфіки самого граматичного утворення, особливостей його структури, семантики, функцій, іншими словами, тих ознак і властивостей, які наочно відрізняють їх від формально чи семантично подібних конструкцій. Низка відмінностей сприяє водночас виявленню граматичних ознак конкретного типу речення. У нашому випадку односкладних речень репрезентації (номінативних) та апеляції (вокативних), дослідженню яких присвячено чимало мовознавчих праць українських (І. Вихованець, П. Дудик, М. Каранська, А. Загнітко й ін.) та російських учених (П. Лекант, В. Бабайцева, О. Руднев, В. Пронічев).

Проблема визначення статусу й місця досліджуваних синтаксичних одиниць у системі простого речення по сьогодні є актуальною. Різномасштабне вивчення структурних, семантичних, граматичних, функційних та спорадично стилістичних ознак і властивостей є тим підґрунтям, яке дає можливість обґрунтувати специфіку односкладних речень репрезентації та апеляції сучасної української мови. Тому мета й завдання нашого дослідження – виявити відмінні ознаки номінативних та вокативних речень, проаналізувавши їх формально-граматичні та функційно-семантичні особливості.

Так звані «підметові» грами відмінні одні від одних за багатьма ознаками, властивостями та функціями, хоча й є, на перший погляд, формально схожими.

I. Підметові конструкції представляють різні функційні мовні сфери – сферу репрезентації або представлення, досліджувану вченими-лінгвістами тривалий час, та сферу апеляції або зверненості, якій приділено значно менше уваги, хоча виникли обидві сфери приблизно в один час і розвивалися паралельно й поступово за мовними законами.

II. Незважаючи на формальну подібність, а подекуди й тотожність, структури односкладних іменних конструкцій репрезентації й апеляції та їх модельні варіанти мають усе ж таки певні відмінності. Порівнюючи принцип розміщення структурних компонентів в обох типах, помічаємо, що він дещо різний. Реченням апеляції притаманне загалом (проте не постійне) вживання спочатку головного члена – назви адресата мовлення, а далі, як правило, додаткових уточнювальних семантичних елементів – означень, додатків, обставин, які характеризують співбесідника, предмет чи явище, виокремлюючи їх у такий спосіб серед інших (напр.: *О даль моя! О горизонтів зови в вечірній час солодкої розмови!* (В. Сосюра); *Гой-гой, царице моя нещаслива!* (Ю. Федькович). У реченнях репрезентації порядок розташування зовсім протилежний: головний член дуже рідко може займати препозицію, зазвичай він перебуває у постпозиції стосовно атрибутивних та обставинних компонентів, які передусім характеризують предмет, явище чи особу, вказують на місце та час перебування, а потім їх називають (напр.: *Тепер неминуча розплата. Ціна свавільства* (П. Загребельний); *Який прекрасний, надзвичайний голос!* (Леся Українка).

По-різному в аналізованих односкладних іменних реченнях, на нашу думку, поєднані самі структурні компоненти: у складі конструкцій репрезентації вони ніби займають постійні позиції, тобто є умовно позиційно залежними (напр., означення вживають зазвичай перед головним членом, додаток після нього, обставину на початку або в кінці, вказівні частки та вигуки лише на початку тощо); натомість у грамах апеляції спостерігаємо «вільне», так би мовити, спонтанне поєднання структурних елементів (прикладом цього є, зокрема, вживання вигуків у середині або у кінці конструкції: *Земляче! А, земляче! Дай, друже, водички!* (М. Хвильовий); – *Товариші, агов!* (П. Мовчан).

Істотною відмінністю між структурами аналізованих конструкцій є вживання у складі речень апеляції поряд із головним членом займенникових іменників *ти, ви*, функція яких полягає зовсім не в розширенні номінації адресата мовлення, а в намаганні зблизити мовця зі слухачем (читачем), суб'єктом дії, вказуючи на його безпосередню присутність (напр.: *А ти, моя кохана голубонько, ти, мій несуджений друже!..* (Олена Пчілка); – *Так скажете. О, прехитрі Ви полурозуми!* (Ю. Федькович). Наявність таких же синтаксем у конструкціях репрезентації просто неможлива.

Неоднаковою, за нашими спостереженнями, є потреба у використанні лексико-граматичних засобів. Конструкції апеляції активніше послуговуються вигуками, зокрема спонукальними, ніж частками, у той час як у реченнях репрезентації такої переваги немає. Нехарактерне номінативним грамам як комунікативним одиницям, що стверджують буття, існування когось / чогось, використання заперечної частки *не*, яка, однак, легко входить у структуру речень апеляції, виконуючи порівняльну функцію (напр.: *Дужий і старий, Широкий Дніпре, не малий!* (Т. Шевченко).

III. Відмінні односкладні речення репрезентації від речень апеляції у семантичному плані. Хоча й ті, й ті називають об'єкт, проте для грама апеляції цим об'єктом може бути лише особа (особи) та тварини, звернувшись до яких мовець очікує неодмінної відповіді чи реакції. Відповідно, лексичне наповнення

головного члена конструкцій апеляції буде обмежене різними найменуваннями людей (власними, загальними) та тварин. Звертання до всіх інших об'єктів реальної / ірреальної дійсності є персоніфікованими. Однак загалом, враховуючи прямі й переносні значення, можна стверджувати, що за лексичним наповненням головні члени речень апеляції, як і речень репрезентації, фактично безмежні, оскільки охоплюють усі лексико-семантичні класи іменника та субстантивованих частин мови.

IV. Односкладні іменні речення як самостійні комунікативні одиниці мовлення мають різне функційне призначення, оскільки представляють різні функційні мовні сфери. Основна функція речень репрезентації – повідомити в комунікативному акті про конкретний предмет, явище, особу чи поняття в реальному / ірреальному вияві, представляючи їх. Одночасно з представленням, номінативні грами стверджують наявність, існування, буття тих чи тих об'єктів навколишньої дійсності (напр.: *Говерла. Сніг. Підйом і спуск. Але йдемо – і нам не важко. Туристи. Бітники. Поети. Ідуть крізь зоряну югу* (Д. Кремінь). Функція речень апеляції – адресувати волевиявлення, звернувшись певним чином залежно від комунікативної ситуації до особи, предмета, явища, поняття, намагаючись у будь-який спосіб привернути їх увагу й спонукати до відповідних дій (напр.: – *Дівчата! парубки... – хтось сказав. – Хлопці-поганці! Бісова мати того, хто в шапці! – жेलінула Христя* (М. Матіос). Підтверджують це виокремлені дослідниками функційно-семантичні різновиди підметових конструкцій, функції та значення яких неоднакові.

Отже, для реалізації певних комунікативних завдань кожна з мовних сфер використовує різні за призначенням синтаксичні одиниці, між різновидами яких фактично немає подібностей. Буттєві речення, наприклад, констатують явища, факти, події навколишньої дійсності, стверджують наявність предметів, їх розташування у просторі (– *О гніздечко, – сказала мати, відкладаючи серпа вбік* (Є. Гуцало), а спонукально-кличні конструкції чи речення-заклики змушують слухача відгукнутися на заклик, вимогу (*Найясніший, ми-*

Речення репрезентації	Речення апеляції
буттєві (екзистенціальні)	спонукально-кличні (речення-заклики)
вказівні	емоційно-окличні
оцінні (оцінно-буттєві)	речення на позначення різноманітних реакцій
власне називні	власне вокативні речення (звертання-характеристики)
називний уявлення	кличний уявлення
побажально-буттєві	–
субстантивно якісно-оцінні	–

лостивий наш королю (З. Тулуб); вказівними реченнями позначені впізнані або виявлені об'єкти дійсності (напр.: *От якийсь нероба та волоцюга, – буркнув під носом дорожівський газда* (І. Франко), натомість емоційно-окличними вокативними одиницями цілеспрямовано застерігають припинити будь-які дії, виражаючи при цьому різні почуття (напр.: – *Петре, – мати над ліжком. – Свято завтра. Пречиста. Завтра виспишся* (Б. Харчук).

Певну семантичну подібність вбачаємо лише у вираженні оцінних значень відповідними функційними різновидами підметових речень та між «називним уявлення» й «кличним уявлення», зміст яких повідомляє про предмет роздуму, міркування, що постає лише в думках та спогадах (напр.: *Славний був козак! Лицар із лицарів!* (В. Малик); *Ой гаю, гаю, зелен розмаю* (з нар. тв.)), проте формально ці грами представляють різні іменні одиниці.

V. Хоча граматичні значення порівнюваних речень виражені одними й тими ж категоріями (крім категорії буттєвості, характерної для речень репрезентації, та категорії адресатності, властивої конструкціям апеляції), окремі з них реалізовані в кожному з різновидів по-своєму, а саме: а) категорія предикативності виражена інтонацією, яка в реченнях репрезентації є стверджувальною, а в реченнях апеляції – кличною, та модальним значенням, яке в конструкціях представлення спрямоване на констатацію явищ, предметів, осіб тощо, тоді, як у конструкціях зверненості має спонукальний характер; б) категорія особи: речення репрезентації називають третю особу, рідше – першу, речення апеляції – завжди другу особу; в) категорія суб'єкта співвідносна в підметових реченнях так само, як і у відмінках. За твердженням українського

мовознавця І. Вихованця: «кличний вказує на суб'єкт, який бере участь у комунікативному акті, називний має всезагальну спеціалізацію, охоплюючи суб'єкти, що не беруть і беруть участь у комунікативному акті» [2, 191]; г) вираження категорії роду формально відмінне флексіями на позначення осіб чоловічої та жіночої статі однини у вокативах.

Як бачимо, кілька невідповідностей у способах вираження тієї чи тієї категорії визначили загалом граматичне значення речень апеляції, окреслили основні їх синтаксичні особливості, а також виокремили в самостійний тип.

VI. Різною, на нашу думку, є емоційність підметових конструкцій, виражена інтонацією та лексико-граматичними засобами. Як комунікативний виразник якості мовлення, емоційність – це одна з характерних ознак цих синтаксичних одиниць, що відображає різні почуття, настрої, переживання, суб'єктивне ставлення до висловленого й навіть визначити тон та темп конструкції. Аналізуючи підметові синтаксичні одиниці, помічаємо, що речення репрезентації можуть бути й емоційно-нейтральними, й емоційно-забарвленими (приблизно однаково), тоді як серед речень апеляції значно переважають окличні емоційно-забарвлені конструкції. На письмі це чітко відображено знаками пунктуації.

Отже, зазначені відмінності дають підстави стверджувати, що речення репрезентації та речення апеляції – це неоднакові типи односкладних іменних одиниць, оскільки реалізують різні комунікативні завдання, використовуючи при цьому певні структурні побудови з відповідним семантичним наповненням та інтонаційним оформленням, ті чи ті лексико-граматичні засоби, ряд по-різному виражених граматичних категорій.

Крім того, на нашу думку, односкладні речення апеляції відносно речень репрезентації синкретичніші (поєднують декілька семантичних значень та функцій, є інтонаційно та емоційно забарвленіші; навіть сама апелятивна функція значно ширша за номінативну, оскільки звертанням не тільки називають особу, а й ще закликають її до певних дій) та універсальніші (використовують ті ж самі компоненти й засоби при утворенні апелятивних конструкцій, що й речення сфери репрезентації, а також власні способи вираження (займенникові іменники *ти, ви*, окремі вигукки), поєднуючи одні й другі в різний спосіб, без будь-якої позиційної визначеності).

Результати дослідження є перспективними для української граматики у виробленні загальних принципів вивчення односкладних речень репрезентації та апеляції серед інших синтаксичних одиниць.

N. VITRUK
Chernivtsi

DISTINCTIVE FEATURES OF COMPOSITE SENTENCES OF REPRESENTATION AND APPEAL

The article deals with a number of differences between subjective types of composite nominative sentences – sentences of representation and appeal. When comparing formal-syntactic and functional-semantic peculiarities of both types it was revealed that these are not the same types of sentences, although formally they are very similar. First, the sentences have different functional purpose; Secondly, the principle of structural components placement is not the same; Thirdly, each type is characterized by appropriate semantic content and intonation design; Fourth, the same grammatical categories are expressed differently.

Key words: language areas, composite nominative sentences, subject grammeme, composite sentences of representation, composite sentences of appeal.

Н. Л. ВІТРУК
г. Черновці

ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ПРИЗНАКИ ОДНОСОСТАВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ И АПЕЛЛЯЦИИ

В статье рассмотрен ряд различий между подлежащими типами односоставных именных предложений – предложениями представления и апелляции. При сравнении формально-синтаксических и функционально-семантических особенностей обеих разновидностей выяснено, что это неодинаковые типы предложений, хотя формально очень похожи. Во-первых, предложения имеют различное функциональное назначение; во-вторых, неодинаковым является принцип размещения структурных компонентов; в-третьих, каждому типу характерно соответствующее семантическое наполнение и интонационное оформление; в-четвертых, по-разному выражены те же грамматические категории.

Ключевые слова: языковые сферы, односложные именные предложения, подлежащие грамемы, односложные предложения репрезентации, односложные предложения апелляции.

Список використаних джерел

1. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке : монография / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2004. – 512 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець / АН України ; Ін-т української мови ; відправн. ред. К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
3. Дудик С. П. Из синтаксису простого речення : навч. посібник / П. С. Дудик. – Вінниця, 1999. – 298 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
5. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посібник / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
6. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке : учеб. пособие для филол. спец. пед. ин-тов / П. А. Лекант. – 2-е изд, испр. – М. : Высшая школа, 1986. – 176 с.
7. Проничев В. П. Функционирование именных односоставных конструкций в тексте (предметно-ситуативные номинации) : учебн. пособие к спецкурсу / В. П. Проничев. – Л., 1991. – 98 с.
8. Руднев А. Г. Синтаксис простого предложения : учебн. пособие для ун-тов и пед. ин-тов / А. Г. Руднев. – М., 1960. – 170 с.

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2015